

Một thế giới tự tạo

Binh-nguyên Lộc

Cố văn sĩ Nhật-Linh thường nói với tôi, những lần tôi đến thăm ông: “Cái tiểu thuyết đó không hay vì tác giả có sắp đặt trước, biết mình sẽ đi tới đâu”.

Nhật Linh nói không hết ý chẳng, vì ngỡ tôi thông minh lắm, tự hiểu rộng thêm ra? Chớ nếu chỉ có thế, thì tôi không đồng ý với nhà văn danh tiếng đó. Tôi không tin rằng chỉ có thế, và không tin rằng Nhật-Linh lại quan niệm mơ hồ như vậy.

Dẫu sao nhiều bạn hữu của tôi quan niệm thế vậy, một cách giản dị như vậy nghĩa là cầm bút lên, không biết mình phải viết cái gì, phải đi tới đâu mới là nghệ thuật còn có chủ ý là non kém.

Nhưng nếu viết tiểu thuyết luận đề mà không biết mình sẽ đi đâu thì làm thế nào cho cái luận đề thành hình được?

Cả đến những tiểu thuyết khác cũng thế, loại tiểu thuyết tình tiết để mua vui một vài trống canh, thường bị các nhà phê bình khinh miệt, không cần chứng tỏ cái gì, tranh đấu cho cái gì hết, các tác giả cũng phải đã thấy câu chuyện xảy ra ngoài đời hay cũng đã phải dựng lên sơ lược một cốt chuyện như thợ nề dựng dàn bằng tre rồi xây gạch sau, chớ làm thế nào mà không biết mình sẽ làm gì, thợ lại có thể hoàn thành công việc?

Họ xây gạch, họ cũng xây theo đồ án của kiến trúc sư, chớ cũng chẳng phải là xây dựa theo bóng dáng của cái dàn. Thế nghĩa là họ có đến hai cái đích để mà nhắm.

Còn ông kiến trúc sư, ông ấy vẽ đồ án, cũng không phải là vẽ mò. Ông ấy là nghệ sĩ đó: ông ấy sáng tạo. Nhưng cũng không sáng tạo trước khi biết mình muốn gì. Ông ấy đã thấy trong mộng tưởng bóng dáng của cái nhà. Đôi khi mộng tưởng của ông ấy lại phải chịu theo mộng tưởng của người chủ nhà nữa là khác: “Này ông kiến trúc sư, tôi mơ ước một ngôi biệt thự có vẻ sần dã, khiêm tốn, giữa một khung cảnh thơ mộng. Vậy ông nên đề nghị với tôi ba bốn sơ đồ, tôi sẽ chọn một cái rồi ông hoàn thành đồ án.”

Khoa kiến trúc được sắp vào hạng nghệ thuật lớn (art majeur), mà không có nhà kiến trúc sư danh tiếng nào mà vẽ mò cả, nếu các ông không bị chủ nhà chi phối, chính các ông cũng “thấy” cái nhà trước khi vẽ. Không vì thế mà bảo rằng các ông non về nghệ thuật.

Đến những tiểu thuyết không có cốt truyện hoặc cốt truyện rất là đơn giản thì các tác giả lại còn biết rõ hơn là họ muốn đi đâu. Các nhà văn dần thân viết toàn loại tiểu thuyết đó. Đối với họ tiểu thuyết chỉ là một cái “cớ”, một cái xác tạm mượn để nói cái gì. Nhưng ai lại không biết trước cái mình muốn nói, tức là sao họ lại không biết họ sẽ đi tới đâu?

Cho đến cả một bài tùy bút mà người viết vẫn phải biết và đã biết họ phải đi tới đâu rồi. Cầm bút lên, quả thật họ bí lắm, nếu họ ở trong trường hợp bị nhà báo thúc bài.

Có khi họ bí hàng giờ, ném bút đi chơi, la cà các quán giải khát với anh em, nhưng tiềm thức của họ vẫn âm thầm làm việc và vẫn tự hỏi: “Ta viết cái gì bây giờ?”.

Rốt cuộc, họ phải biết họ viết cái gì họ mới làm việc được, chẳng hạn tả tâm trạng chán chường của một người không có lý tưởng, không có mục đích sống. Đành rằng lúc viết họ lại bí từng câu, viết xong nửa trang rồi bỏ bút đi nằm, nhưng họ vẫn biết họ phải đi tới đâu, bí chỉ là bí về những ý nghĩ nó tới hỗn độn quá, chưa biết sắp đặt thế nào cho ổn, hoặc nó tới một cách xoàng xĩnh quá không đáng nói ra, cần bươi trí để tìm cái gì độc đáo.

Tôi không biết tiểu thuyết, truyện ngắn, tùy bút danh tiếng nào trên thế giới mà các tác giả lại không biết mình phải đi tới đâu. Nhưng sao mà chủ trương tôi nêu ra ở đâu bài, thành như là một cái mốt mà bạn hữu tôi luôn luôn đưa ra, không có lời bàn nào, nhưng ta ngầm hiểu là các bạn ấy hãnh diện vì chủ trương đó, và khinh miệt bọn biết mình sẽ nói cái gì, sẽ đi tới đâu.

Nhưng tôi vắng nghe đâu đây bạn đọc hỏi: “Như thế thì đọc truyện còn thích thú gì nữa? Nếu các tác giả biết cái đích mà các ông sẽ đi đến, thì chúng tôi đọc giả, đọc họ một chương, cũng đoán biết được cái đích ấy thì còn gì cái phần giải trí của các loại truyện nữa?”

Tôi nhìn nhận sự chính đáng của đọc giả khi độc giả đòi hỏi yếu tố giải trí trong các loại truyện, mặc dầu có nhiều văn hữu không nhìn nhận quyền giải trí đó. Học hỏi, tìm ý nghĩa của đời người, hay lắm. Mà giải trí trong khi học hỏi tìm tòi cũng là chánh đáng. Thế không hơn là đi đánh bạc sao? Và nếu không nhận quyền giải trí lối đó thì loài người bày ra các loại truyện để chi? Sách luận thuyết cũng đủ lắm rồi!

Nhưng tôi đã bước đến bờ hố lạc đề rồi, mau quay bước lại kéo vấn đề sẽ rơi mất xuống hố. Đọc giả thích khám phá trong các truyện tình tiết, mà họ cũng thích khám phá cả trong các truyện không có cốt truyện nữa.

Về loại sau, đọc giả tha hồ mà khám phá bởi các tác giả chỉ trá hình sách luận thuyết ra là tiểu thuyết để các bạn có can đảm đọc mà thôi. Trong đó, từ trang đầu đến trang chót là một cuộc triển lãm tư tưởng và ý nghĩ, khám phá bằng thích.

Còn tiểu thuyết tình tiết? Tiểu thuyết này có hai loại, một loại, các tác giả viết tình tiết vì tình tiết, linh hồn của các truyện ấy là tình tiết, ngoài ra không có gì nữa cả. Trong các tiểu thuyết ấy, các tiểu thuyết gia giỏi, họ vẫn tráo trở thế nào mà các bạn không thể đoán được kết cục, mà những gì xảy ra ở chương kế đó lắm khi các bạn cũng chẳng đoán được nữa. Loại thứ nhì, câu truyện cũng ly kỳ éo le gay cấn nhưng các tác giả có tham vọng làm văn, hoặc tham vọng dẫn thân. Các bạn có đoán biết được gì, các tác giả cũng không lo, mà các bạn vẫn không thiệt, vì các bạn vẫn được khám phá như thường, mà sự khám phá này kỳ thú mười lần hơn khám phá kết cuộc câu chuyện nữa.

Ấy, cầm bút lên mà chưa biết mình phải viết gì, chính ở giai đoạn này, chỉ ở giai đoạn này mà thôi. Cô cậu yêu nhau, “tình trong như đã, mặt ngoài còn e”, thì cậu tỏ tình là xong. Nhưng lúc bắt đầu cái chương tỏ tình ấy, tác giả phải tìm tòi, phải sống với nhân vật, phải hiểu cá tánh, bản ngã của họ mà chính tác giả đã ghi ra từ trang

đầu đến đó, nhưng tác giả vẫn phải xét lại xem con người của *Chàng* và của *Nàng* thật sự như thế nào, và người nam như thế nào thì sẽ tỏ tình như thế nào, còn người nữ như thế nào, sẽ phản ứng như thế nào, sẽ xúc động làm sao. Tất cả những thứ ấy, tác giả không thể biết trước, mặc dầu y nắm vững yếu tố cá tính của nhân vật. Bởi còn hoàn cảnh khách quan và chủ quan nữa, chẳng hạn *Nàng* còn một bà mẹ già phải phụng dưỡng nên không vội lấy chồng, *Chàng* vừa hôn nàng hôm qua vì một cơn ghen bóng ghen gió.

Tôi tin rằng ông Nhất-Linh muốn nói đến điểm “không sắp đặt, không biết mình sẽ đi tới đâu” là nói về chỗ này, nhưng ông nói không hết ý. Còn bạn hữu của tôi thì quan niệm quá “nghệ thuật” hóa ra lập luận không đúng.

Một tiểu thuyết gia bắt đầu một chương sách, cũng giống hệt như anh con trai bắt đầu tỏ tình với cô gái có nhiều cảm tình với anh ta. Cả hai, tác giả và anh con trai đều biết đại khái kết cuộc ra sao, cả người thứ ba là độc giả cũng đoán biết nữa, nhưng cái *cuộc đời sống thật* của những giây phút tỏ tình ấy, ba hạng người trên đều mù tịt, trước khi chương sách được khởi thảo, được đọc.

Cậu không thể biết mình sẽ bối rối mức độ nào, tác giả cũng thế, độc giả cũng không biết được sự xúc động của nàng ra sao.

Tôi cố ý lấy loại tiểu thuyết *tình-tiết-vì-tình-tiết* để làm thí dụ điển hình đó. Đó là loại tiểu thuyết bị xem thường, vì nó không nói lên cái gì hết. Thế mà vẫn không thể sắp đặt trước được tất cả mọi việc như có người tưởng.

Một cảnh trong tiểu thuyết là cả một thế giới. Thế giới ấy nó tự tạo lấy nó, tác giả không còn làm chủ được ngòi bút của mình nữa và những cái bất ngờ thú vị, có giá trị như là một khám phá, đối với độc giả, cũng là những bất ngờ của chính tác giả nữa. Đành rằng tác giả cho cậu ấy tỏ tình với cô ấy và được cô ấy “đáp lời sông núi”, nhưng cô ấy e thẹn hay thẳng thắn tiếp nhận lời tỏ tình, hoặc làm bộ như là bất bình? Cô ấy có thể là một thiếu nữ chân thật ngay từ trang đầu, nhưng cô ấy lại phải giả vờ bất bình bởi cô ấy nghi rằng cậu ấy không yêu đúng mức mà chỉ muốn qua đường thôi, vì một chi tiết nào mà cô ấy vừa bắt chọt được, mà chính tác giả cũng không thấy. Vâng, đúng là tác giả không thấy. Có viết tiểu thuyết mới biết được rằng tác giả sống triền miên trong cuộc sống của các nhân vật, họ cũng sơ hở như cậu con trai tỏ tình, họ cũng tinh mắt như cô gái đang nghe tỏ tình.

Ông Nhất-Linh có cho tôi biết rằng tiểu thuyết thành công độc nhất của ông là quyển *Bướm trắng*. Tôi đồng ý. Nhưng tôi không đồng ý lối giải thích của ông. Ông nói: “vì tôi không có sắp đặt gì hết, không biết câu chuyện sẽ đi tới đâu”.

Lý trí của ông Nhất-Linh quả có thể không có sắp đặt gì cả. Nhưng một thanh niên ho lao vào một thời chưa có thuốc trụ-sinh, mà yêu một mối tình lớn đến như thế thì hẳn là phải không xong rồi. Cậu biết cậu phải chết thì lòng ích kỷ của cậu phải âm thầm xui cậu làm cho hỏng việc, bởi nếu được, cậu sẽ để tiếc thương lại cho người yêu, sau khi cậu chết. Hẳn tiềm thức của ông Nhất-Linh đã biết rằng ông phải đi tới đâu mặc dầu con đường đi gồ ghề, chông gai làm sao, ông thật tình không rõ.

Xét về tiểu thuyết của Alexandre Dumas, một nhà tiểu thuyết chuyên viết truyện tình-tiết-vì-tình-tiết, nhà văn học Jacques Laurent viết:

“Triết gia Le Senne có ghi nhận rằng trong mỗi phút giây của đời ta, cái phút giây sắp tới treo lơ lửng trước mắt ta như một cái gì phải được khám phá, cho dầu ta biết tỉ mỉ rằng ta sẽ dùng phút giây sắp tới để làm cái gì, và cho dầu dự định của ta sẽ được thực hiện trọn tru. Đó là vì cái phút giây sắp tới ấy, nó có xảy ra y hệt như ta tiên liệu đi nữa, nó cũng mang những chuyện bất thường không lường trước được. Những chuyện bất thường ấy mà có nhỏ nhặt, cũng là một màu sắc tuyệt đối mới lạ. Chính chuyện bất thường ấy là giá trị của cái giây phút đó.

“Xứng danh nuột tiểu thuyết gia là kẻ nào đi vào một chương tiểu thuyết mới, như là một người đi vào một giây phút sắp tới, biết rõ y sẽ làm gì, nhưng tuyệt nhiên không ngờ được y sẽ khám phá ra cái gì. Alexandre Dumas xứng danh là một tiểu thuyết gia, vì ông là kẻ ấy. Hai tên lưu manh đồng loã là Caderousse và Andrea, ăn cơm với nhau, kẻ trước với mục đích tống tiền kẻ sau, tác giả muốn viết thư thế, ta cũng đoán biết như thế nhưng bữa cơm ấy là nuột hoạt cảnh độc đáo không thể quên.”

Dĩ nhiên là có những tiểu thuyết tình tiết mà đọc xong ba trang ta đoán được kết cuộc, hoặc đoán được chứa đựng của một chương, ngoài ra không có gì nữa để ta khám phá. Nhưng đó là tiểu thuyết dở. Mà tiểu thuyết dở thì không ai nói tới làm gì. Và lẽ dĩ nhiên có những tiểu thuyết tư tưởng mà tư tưởng không làm cho ta ngạc nhiên, hay sáng khoái chút nào. Cũng không nói đến làm gì.

Chúng ta chỉ nói đến những tiểu thuyết khám phá và tiểu thuyết hay, và nhưt là chúng ta nói đến cái vấn đề tác giả biết mình đi tới đâu, hay là không biết. Không biết mình phải đi tới đâu phải nói cái gì, chỉ là một huyền thoại được biến thành một cái mốt.

Một người viết tiểu thuyết giống một kẻ đi chơi xú lạ, đường đi nước bước không thạo, nhưng vẫn phải biết mình đi Đông-kinh hay Bắng-cốc, hay Ba-lê. Thú vị của chuyến đi không phải là thành La-mã, thành Venise mà những gặp gỡ giữa đường, những phong ba trên đại dương, cảnh xem trẻ da đen lặn đuối theo những đồng tiền mà du khách ném xuống biển tại Port Said. Du khách có biết trước rằng họ đi Luân-đôn, chuyến đi của họ cũng không vì thế mà bị giảm giá, và ta, kẻ nằm nhà để nghe họ kể chuyện, ta cũng ư nghe họ tả lại bữa cơm ở Karachi, tả lại tai nạn phi cơ mà trong đó họ suýt bỏ mạng hơn là tả cảnh thành phố Luân-đôn mà ai cũng biết rồi, ít lắm là qua sách báo, phim ảnh.

Marcel Proust nói vòng vo Tam-quốc trong mấy ngàn trang của bộ *“Đi tìm thời gian đã mất”* để chứng tỏ cái gì. Ông có sắp đặt, sắp đặt rất chặt chẽ, biết mình đi tới đâu. Nhưng bao nhiêu thích thú của ông, và của ta, người đọc ông, không ở trong “cái gì” đó, mà rải rác đó đây. Ta say mê khi thấy ông tả những lầu chuông nhà thờ của vùng Martinville, ta say mê khi thấy ông tả cái thế giới huyền ảo do miếng bánh Madeleine chấm nước trà, dấy lên nơi tâm trí ông.

Marcel Proust đã khám phá dọc đường. Ta cũng thế. Còn ông biết ông đi tới đâu, thật là không làm mất giá trị của tác phẩm ông chút nào hết.

Tân Văn, tháng 5+6, 1968